

РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФІЯ В ОСВІТІ

Людмила Войнаровська,
ORCID ID 0000-0001-6775-0680

м. Київ

УДК 37.013.8:004.9

КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА РОЛЬ ЗНАНЬ У СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Проаналізовано концепції інформаційного суспільства та його найбільш досконалу форму – «суспільство знань». Розглянуто концепцію «суспільства ризику» у викладі німецького дослідника трансформацій суспільства Готтхарда Бехманна, який порушує проблему ризиків і гуманітарної безпеки в суспільстві знань та загострює увагу на необхідності прагнення до міждисциплінарності (звернення до історії науки, мистецтва і культури для знаходження взірців та методологічних підстав для комплексного дослідження), що забезпечується діалогічністю та плюралізацією знань у дослідженнях та навчанні. У статті наголошено на тому, що в умовах переходу від науково-технічної та соціально-економічної політики до політики в галузі знань виникає необхідність формування «нової етики» щодо розширення глобальної бази знань, інтеграції раніше автономних дисциплін та формування на їх основі міждисциплінарних і мультидисциплінарних програм навчання тощо.

Ключові слова: інформаційне суспільство, суспільство знань, суспільство ризику, інформаційна економіка, економіка знань, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.

Загальнопоширеним і таким, що не піддається ґрунтовній критиці є філософське переконання, що мислення є способом пізнання та визначення епохи, а знання завжди перетворювалися в найважливіший фактор суспільного розвитку. У цьому контексті історична епоха – це час домінування певного способу мислення в суспільстві, що безпосередньо спрямовує його розвиток у відповідному до набутих знань напрямі. Коли спосіб мислення починає змінюватися, то з появою в його структурі нових ідей відбуваються нові відкриття в науці, а отже, й нововведення в різних сферах життя суспільства. Таким чином, формується «нова епоха», нові відносини, а отже, «нова людина».

Людські знання, що дали змогу створити парову машину, механізований транспорт та відкрити електрику, уможливили перехід людства до індустріального суспільства. Ця технічна революція, що завершилася підкоренням космосу, вичерпала себе, оскільки розвиток надпотужної техніки і технологій був збалансований з енергетичними і природними ресурсами Землі, запаси яких обмежені, а їх нестача призведе не просто до кризових явищ, а до справжнього колапсу. Наприкінці ХХ ст. постала нагальна потреба щодо формування нових підходів і появи принципово нових знань для усунення окресленої перспективи. На засадах таких принципово нових знань формується інформаційне суспільство. Перехід суспільства до постіндустріальної стадії розвитку суттєво змінив і розширив систему взаємовідносин людини й економіки. Виникла концепція «суспільства знань», «економіки знань», що засвідчили зміну ситуації в суспільстві та цивілізації загалом. Знання почали відігравати провідну роль у «соціальному конструюванні реальності», а використання мультимедійних засобів, комп'ютерів та Інтернету дало змогу зробити освітній процес більш інтенсивним та інтерактивним.

У концепції «мережевого суспільства» М. Кастельса [4] як окремого відгалуження від «інформаційного суспільства» в процесі його трансформації сучасний світ постає як

планетарна школа зі своєю бібліотекою, що має дистанційний доступ в єдиному віртуальному просторі планетарного масштабу. Так формується нова глобальна інформаційна культура, яка зменшує межі між виробниками знань та їх споживачами і відкриває безліч нових можливостей для самовираження, творчості та людського розвитку.

У таких умовах зростає роль інновацій, а пізнання стає визначальним для розвитку інших сфер суспільства. Значущості набуває те, що отримало назву «навчаючий вимір», значно зростає роль знань і складників освіти. Отже, таке широке впровадження інновацій диктує не лише співробітництво між державою, сферою технічних та економічних наук і виробництвом, а й передбачає участь у цьому процесі світової спільноти.

Суспільство знань стало більш досконалою формою інформаційного суспільства, що сформувалось як результат глобалізації знань і наукових досягнень у тій фазі розвитку людства, що відповідає принципово новій парадигмі облаштування світу. Відтепер знання стало важливим фактором суспільного розвитку. Економіка розвинених країн прогресує, базуючись на глобальних знаннях, які постійно розширюються. Нову концепцію «суспільства знань» можна розглядати як альтернативу поширеній «моделі ринкової економіки», що ґрунтується на розвитку ринку, приватної власності та конкуренції. Така концепція запобігає ризикам прийняття єдиної моделі розвитку суспільства як ідеальної або єдино вірної.

У часи тотальної залежності економіки від знання термін «економіка знань», що частіше зустрічається у наукових працях, визначають як головний зміст «суспільства знань», ядром якого постає наука. Такий підхід ставить питання про новий спосіб мислення, що має відповідати сучасним тенденціям трансформації суспільства. У суспільстві знань головним фактором виробництва стає безпосередньо знання, яке створює новий тип економічних відносин.

Показовою щодо такого підходу є позиція Ф. А. Гаєка, який порівнює ринок і науку, застосовуючи до ринку концепцію «розсіяного знання». Його мислитель розуміє як неоднаково розділене серед людей і якісно різне знання: «абстрактно-конкретне», «тимчасове», «довготривале», «своєчасне-несвоєчасне», «явне-неявне», «локальне-загальне» [Хайек Ф. А., с. 51]. «Розсіяне знання» утворює «органічну солідарність ринку» на протигагу механічній солідарності традиційного суспільства, що робить ринок «самоорганізованим і значно квазіприродним процесом» [там само, с. 70].

Так, мислитель визначає засади «економіки знань», побачивши в «розсіяному знанні» властивий для ринку поділ, подібний до розподілу праці. Для людини, на його думку, на сучасному етапі не є важливим знання про події та їх наслідки. «Порівняна важливість окремих речей – ось що її хвилює» [Хайек Ф. А., с. 95]. Це знання проникає в людину через ціни, формуючи «гру» спільних дій, що утворюють динамічну рівновагу, як певного роду самоорганізацію. Механізм цін – це механізм знання і передачі інформації. «Ми маємо дивитись на систему цін як на механізм передачі інформації, якщо бажаємо зрозуміти її дійсну функцію – функцію, яку вона виконує, тим менш досконало, чим більш жорсткими стають ціни» [там само, с. 95]. Далі він продовжує: «у системі, де наше знання значущих фактів розсіяне, ціни можуть координувати розрізнені дії різних осіб так само, як суб'єктивні цінності допомагають індивіду координувати частини його плану» [там само, с. 96].

«Ринкова дисципліна» змушує нас розраховувати бюджет так, щоб відповідально використовувати кошти для досягнення цілей. Потрібно враховувати, що суспільно корисні засоби і кошти розподіляються між людьми поза будь-яким «принципом справедливості». Так само не потрібно сподіватися на справедливість з боку центральної влади, яка не дає можливості людям використовувати їх знання для досягнення власних цілей. «Будь-яка спроба привести винагороду у відповідність до наших атавістичних уявлень про розподільчу справедливість робить неможливим ефективно використання розсіяних індивідуальних знань і руйнує суспільство, яке ми називаємо “плюралістичним”» [8, с. 490], – стверджував Ф. фон Гайек.

У цьому контексті важливо, що в ідеальній моделі «економіки знань» Ф. фон Гаска є «досконалий ринок» і «досконале знання». У цій економіці живе людина, яку можна назвати

«економічною людиною». «Економічна людина», яку «ми виганяли постом і молитвою, повернулася через чорний вхід квазізнаючого індивіда» [Хайек Ф., с. 69], – зазначає мислитель. Однак це не «економічна людина» неолібералів – жадібний і раціональний індивід, який прагне до максимуму задоволень за мінімізації витрат. «Економічна людина» у цьому контексті постає не в неоліберальній схемі, адже вона схожа на ту, яку репрезентував А. Сміт – особистість, яка взаємодіє з іншими заради досягнення власного і спільного інтересу.

Нездатність моделі «економічної людини» відобразити повсякденність більшості людства є очевидною. Багато людей здійснили або продовжують здійснювати персональну модернізацію не за моделлю «економічної людини». Цікавою є думка про те, що в постіндустріальному суспільстві «у сфері високих інформаційних технологій принципи економцентризму перестають бути ефективними» [5, с. 27]. Це можна пояснити обставинами: ускладнене виробництво вимагає не конкуренції, а планування, логістики; володіння власністю стає юридичною фікцією, багатство – записом у банку, прибуток отримується не за рахунок експлуатації, а завдяки розвитку творчих здібностей працівника тощо. Транснаціональні виробничі компанії трансформуються в так звані адаптивні та креативні корпорації, важливим ресурсом яких є позаекономічна мотивація до діяльності. Багато звичних умов функціонування капіталу стають непотрібними. Виникає «своєрідна техно- і номократична система, де головну роль відіграють інтелект та освіта» [там само, с. 27].

Водночас зростає невизначеність в соціальних, економічних, політичних і культурних умовах виробництва, спостерігається поширення хаосу та стирання чіткої межі між природою і культурою, між класами, націями та людьми. Усе це, на думку дослідників таких процесів, становить ризики для сучасного суспільства.

Німецький дослідник трансформації суспільства Г. Бехманн [2] (учень Нікласа Лумана і Юргена Габермаса) визначає «інформаційне суспільство як суспільство знань, якщо акцент робиться на соціально детермінованих процесах розподілу і відтворення не лише створеного наукою, а й загальноновизнаного знання, оскільки у сучасному суспільстві (окрім науки) існують й інші джерела знання, наприклад, релігійне, народна мудрість, поезія тощо» [2, с. 108]. Окрім цього, Г. Бехманн визначає такі види інформаційного суспільства: 1) інформаційна економіка; 2) постіндустріальне суспільство; 3) кінець суспільства масового виробництва. Важливою філософською темою, порушеною Г. Бехманном є аналіз «суспільства ризику». У праці «Суспільство ризику» У. Бек подає нове розуміння ризику, носієм якого виступає не людина, а вся природно-соціальна дійсність. Ризики непідвладні людині, адже вони більше зумовлені її сміливістю або недбалістю. Ризики руйнують засади життя і містять загрозу самознищення цивілізації. У «новому суспільстві» виробництво багатства невіддільне від виробництва ризиків, причому «виробництво» і «розподіл» ризиків виходить на передній план. Водночас зникають традиційні соціальні форми, що призводить до «розмивання і розпаду соціальних зв'язків» [1, с. 14, 47]. У своєму аналізі Г. Бехманн йде далі, вбачаючи у проблемі ризику парадокс сучасності загалом.

Так, Г. Бехманн вважає, що термін «інформаційне суспільство» постає політичною програмою, а не теоретичним поняттям [Хайек Ф. А., с. 106]. Ця програма (прогресивний її варіант) має сприяти не лише створенню нових робочих місць і розв'язанню нових екологічних проблем, а й привести світову спільноту до конкурентоспроможної в глобальному масштабі економіки, створити умови для демократичного розвитку людства та революційних змін у професійній діяльності та в умовах повсякденного життя.

У духовній сфері в умовах інформаційного суспільства можна виокремити дві альтернативи щодо видів знань: 1) *тоталітарний* (ідеологічно регламентований); 2) *демократичний* (вільний у дослідженнях та освіті). У сучасних дослідженнях способів організації теоретичних знань, відповідно до таких видів знань визначають: *монологічне* мислення (тоталітарний спосіб організації знань) та *діалогічний* стиль мислення (демократична (плюралістична) організація знань).

Тоталітарний сценарій розвитку інформаційного суспільства передбачає встановлення тотального контролю щодо використання інформації та контролю над особистістю, а інформація та знання розподілена зверху донизу та чітко дозована.

Тоталітарно-технократичне суспільство передбачає, що більшість громадян не здатна нести відповідальність за власні думки та дії, тому привілейована меншість приймає рішення щодо вибору напрямів науково-технічного розвитку. Домінування такої технократії усувають завдяки вільному доступу до інформації, але за умови, що відкритими каналами поширюється не частково достовірна або фальсифікована інформація.

У демократичній ринковій системі знання розглядають як товар, тому особливої значущості набуває організація реклами, аналіз ринку та застосування інновацій, тобто виникає потреба вивести відкриття, винаходи та інновації до комерційної сфери, поширюючи їх серед населення, роблячи їх корисними і доступними для суспільства, а не лише для окремих його представників. Однак в електронному суспільстві зберігаються можливості для маніпулювання громадською думкою та гри на почуттях пересічного користувача.

Таким чином, виникають ризики та необхідність протидії означеним тенденціям за допомогою створення інститутів, здатних до незалежного міждисциплінарного експертного оцінювання та прогнозування, просвітницьких заходів і гуманітарної освіти.

Так, Г. Бехманн вважає, що прагнення до міждисциплінарності, яке стало відмітною рисою сучасності, спонукає звертатися до історії науки, мистецтва і культури, щоб віднайти там взірці та методологічні підстави комплексного дослідження, що не є прикладом монологічного (тоталітарного) стилю знання, а тим необхідним станом речей, неодмінною рисою якого є прагнення до діалогічності, тобто демократизації та плюралізації знань у дослідженнях та освіті.

На Заході сьогодні проголошують необхідність переходу від науково-технічної та соціально-економічної політики суспільства і держави до політики в галузі знань. Відповідно, змінюється і співвідношення науки і політики, адже між ними виникає зв'язок. З розвитком сучасних інформаційних технологій виникають нові види ризиків і небезпек для держави, що ставить перед нею завдання щодо дострокового планування, передбачення нових технічних можливостей та усунення зазначених ризиків. Також Г. Бехманн переконує, що «наука стає засобом і важливим компонентом сучасної політики, вирішальним для досягнення сталого розвитку суспільства. У цьому контексті говорять про так звану трансдисциплінарну науку, що виходить не лише за рамки окремих дисциплін, а й за межі дисциплінарної науки у широку суспільну сферу» [2, с.140].

Нова вимога – навчатися протягом всього життя – має здійснюватись на якомога більшій кількості рівнів: особистому, культурному, професійному, соціальному, громадському тощо. Цьому буде сприяти поява разом з традиційними віртуальних університетів.

Так, Ф. Фукуяма зазначає: «сучасна освіта, універсальна освіта, без якої жодне суспільство не може підготуватися до життя у сучасному економічному світі, звільняє людей від прихильності до традиції та авторитету. Люди починають усвідомлювати, що їх горизонт – це лише один із горизонтів, не тверда земля, а міраж, що зникає, якщо підійти ближче, відкриваючи черговий горизонт. Сучасна освіта веде до релятивізму, зумовлює звільнення не великих і сильних, але посередніх» [6, с. 459]. Така тенденція спостерігається, коли університети, що об'єднуються з дослідними структурами, стають схожими на суто дослідні університети і переважно орієнтуються в підготовці фахівців на ринкову економіку, а не на об'єктивність наукових досліджень. Освіта підпорядковується тимчасовій та плінній кон'юнктурі ринку, що призведе до занепаду університетської освіти, втрати нею традиційних переваг, наприклад, універсальності та гнучкості. Так, за рахунок комерціалізації вищої освіти, на думку Г. Бехманна, «суспільство знання» водночас стає «суспільством ризику».

Також Г. Бехманн вважає, що розширення знання призводить до потреби нового знання, що породжує парадоксальну ситуацію постійного дефіциту знань. «Інформація є глибоко амбівалентною. Разом із тим, вона є подією і чимось від нього відмінним. Допмагаючи, вона

привносить занепокоєння. Вона містить власну протилежність, репродукуючи знання і незнання. У ролі інформації вона сприяє подальшій реалізації одних можливостей, але також підживлює наше знання про існування інших можливостей. Інформація не має бути коректною, а всього лише пластичною. Вона має сприяти кристалізації можливого, забезпечуючи необхідні операції та транслуючи амбівалентність знання і незнання наступній ситуації. У цьому контексті інформаційне суспільство є хронічно недоінформованим» [Бехманн Г., с. 58].

Філософські та методологічні проблеми, які виокремлюють в економічній науці, не можуть мати просте розв'язання, а отже, філософський аналіз і філософські докази – це головна умова формування нового способу мислення, необхідного сучасній економічній теорії, що змушена відповідати на виклики сучасності. Виникнення концепції «суспільства ризику», що порушує проблему ризиків і гуманітарної безпеки в суспільстві знань, дало змогу загострити увагу на необхідності примирення наукового й економічного ринків, недостатності ресурсів і загостренні боротьби за них, кіберзлочинності, загрози мілітаризації знань тощо.

Таким чином, серед заходів у відповідь на такі ризики дослідники наголошують на необхідності: формування та поширення «нової етики» щодо спільного володіння знаннями й умов співробітництва; підтримки та розширення глобальної бази знань, сприянні появі «науки без кордонів»; інтеграції раніше автономних дисциплін з метою формування на їх основі міждисциплінарних і мультидисциплінарних освітніх програм.

Використані літературні джерела

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бехманн Г. Общество знания – трансформация современных обществ / Г. Бехманн // Концепция общества знания в современной социальной теории. – М. : РАН ИНИОН, 2010. – С. 39–66.
3. Хайек Ф. А. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бехманн; пер. с нем. А. Ю. Антоновского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко, В. В. Каганчук. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУВШЭ, 2000.
5. Кремень В. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації / В. Кремень // Дзеркало тижня. – 2006. – № 40 (619). – С. 14–15.
6. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : Акт: Ермак, 2005. – 588 с.
7. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.
8. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф. А. Хайек. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
9. Хайек Ф. А. Экономическая теория и знание / Ф. А. Хайек // Индивидуализм и экономический порядок. – С. 49–72.

References

1. Beck, U. (2000). *Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society. On the way to another modernity]*. Moscow: Progress-Tradition [in Russian].
2. Behhmann, G. (2010). *Obshhestvo znaniya – transformacija sovremennyh obshhestv [Knowledge society - the transformation of modern societies]*. Konceptija obshhestva znaniya v sovremennoj socialnoj teorii - The concept of the knowledge society in modern social theory. Moscow: RAS INION [in Russian].
3. Hayek, F. A. (2010). *Sovremennoe obshhestvo: obshhestvo riska, informacionnoe obshhestvo, obshhestvo znaniy [Modern society: a society of risk, information society, knowledge society]*. Moscow: Logos [in Russian].
4. Kastels, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura [Information Age: Economics, Society and Culture]*. Moscow: GUVSHE [in Russian].

5. Kremen, V. (2006). *Ljudina i osvita u vimirah ekonomichnoi civilizacii* [Lyudina i osvima u vymirah ekonomichnoi civilizacii]. Dzerkalo tizhnja - The mirror of the tizhnya. 40 (619), 14-15 [in Ukrainian].
6. Fukuyama, F. (2005). *Konec istorii i poslednij chelovek* [The end of history and the last person]. Moscow [in Russian].
7. Hayek, F. A. (1992). *Doroga k rabstvu* [Road to slavery]. Moscow: Economics [in Russian].
8. Hayek, F. A. (2006). *Pravo, zakonodatel'stvo i svoboda: Sovreennoe ponimanie liberalnyh principov spravedlivosti i politiki* [Law, Legislation and Freedom: A Sovereign Understanding of the Liberal Principles of Justice and Politics]. Moscow: IRISEN [in Russian].
9. Hayek, F. A. *Jekonomicheskaja teorija i znanie* [Economic theory and knowledge]. Individualizm i jekonomicheskij porjadok - Individualism and economic order, 49-72 [in Russian].

Voinarovska Liudmyla,
Kyiv, Ukraine

The concept of informational society and the role of knowledge in social transformations

The conceptions of the information society and its most perfect form – "society of knowledge" – are analyzed. The concept of "society of risk" in the presentation of the German researcher of the transformation of society Gotthard Behmann discusses the problem of risks and humanitarian security in the knowledge society and exacerbates the need for the pursuit of interdisciplinarity (access to the history of science, art and culture for finding models and methodological grounds for an integrated research), provided by dialogue and pluralization of knowledge in research and education. The article emphasizes that in the transition from scientific and technical and socio-economic policy to knowledge politics there is a need for the formation of a "new ethics" for expanding the global knowledge base, integrating earlier autonomous disciplines and forming, on their basis, interdisciplinary and multidisciplinary training programs, etc.

In such circumstances, the role of innovation is growing, and knowledge becomes crucial for the development of other spheres of society. Significance becomes what is called "teaching dimension", and the role of knowledge and components of education is significantly increased. Consequently, such a widespread introduction of innovations dictates not only cooperation between the state, the sphere of technical and economic sciences and production, but also involves participation in this process of the world community. The researchers stress the need: the formation and spread of "new ethics" regarding joint ownership of knowledge and cooperation conditions; supporting and expanding the global knowledge base, contributing to the emergence of "science without borders"; integrating previously autonomous disciplines to form the basis for interdisciplinary and multidisciplinary education programs.

Key words: *information society, society of knowledge, risk society, information economy, knowledge economy, interdisciplinarity, transdisciplinarity.*

Войнаровская Людмила,
г. Киев

Концепции информационного общества и роль знаний в социальных трансформациях

Проанализована концепция информационного общества и его более совершенствованная форма – «общество знаний». Рассмотрена концепция «общества риска» в интерпретации немецкого исследователя и гуманиста Готтхарда Бехманна, который изучал проблему рисков и гуманитарной безопасности в обществе знаний и обращал внимание на необхо-

димість досягнення междисциплінарності (обращення к истории науки, искусства для нахождения образцов и методологических утверждений для комплексного исследования), которые обеспечивают диалогичность и плюрализацию знаний в исследованиях и обучении. В статье обращается внимание на условия перехода от научно-технической и социально-экономической политики к политики в области знаний. Возникает необходимость формирования «новой этики» относительно глобальной базы знаний, интеграции ранее автономных дисциплин и формирования на их основе междисциплинарных и мультидисциплинарных программ обучения и т.д.

Ключевые слова: інформаційне суспільство, суспільство знань, суспільство ризику, інформаційна економіка, економіка знань, междисциплінарність, трандисциплінарність.

Стаття надійшла до редколегії 10 травня 2018 року.

Микола Ліпін,
ORCID ID 0000-0003-0940-088X
м. Київ

УДК 11.62

СУПЕРЕЧНОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено місце дискурсу адаптації в контексті проблеми людського розвитку. На прикладі теоретичного доробку Ж. Піаже та О. Леонтьєва розкрито властиву дискурсу адаптації схильність натуралізувати людський спосіб буття. Проаналізовано суперечність адаптаційного та творчого способів людського існування та організації освіти. Обґрунтовано поняття «адаптація».

Ключові слова: адаптація, освіта, особистість, натуралізація, суспільство.

На сучасному етапі поширення набуває звернення до соціально-психологічної адаптації індивідів до умов існування в межах плинної, невизначеної сучасності. Аналіз дискурсу адаптації дає змогу виявити цікаву закономірність – більшість досліджень цієї проблеми присвячені вивченню соціально-психологічної адаптації людей, які належать до так званих соціально незахищених або вразливих прошарків суспільства (дошкільники, учні, студенти, ув'язнені, молоді сім'ї та ін.).

Таким чином, дослідження адаптації актуалізується у зв'язку з людьми, які втратили певне місце в соціальній структурі або поки що не набули його. Особливо часто механізми адаптації розглядають в контексті проблем освіти, що є логічним в ситуації її всебічної кризи. Дослідження міри та значення дискурсу адаптації в педагогічній діяльності дає змогу виявити ту роль, яку інститут освіти відіграє в суспільстві, ті задачі, які він перед собою ставить. Він надає можливість виявити реальне місце та способи функціонування задіяних в освіті суб'єктів. Адаптивний спосіб існування не співпадає з творчим, а за умови його універсальності навіть суперечить йому.

Термін «адаптація» дослівно означає процес пристосування до певних умов. Як відомо, свого поширення він набув у межах біології, де його вживали для опису механізмів пристосування організму до природного середовища. Пізніше це поняття починають застосовувати для характеристики психічних і соціальних процесів. Так, у «Великому психологічному словнику» за редакцією В. Зінченка та Б. Мещерякова термін «адаптація» визначено як пристосування до зовнішніх і внутрішніх умов, що змінюються. Адаптація людини має два аспекти: